

Gondán Andrea
Nemzetközi Jogi Tanszék
Konzulens: Valki László

A hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi humanitárius jogi előírások egyes konfliktusokban történő érvényesülése

A nemzetközi humanitárius jog mint a (nemzetközi és a nem nemzetközi) fegyveres konfliktusban a hadviselés módszerét, eszközeit korlátozó illetve a háború áldozatainak védelmét szabályozó joganyag érvényesülése - az elmúlt másfél évtized fegyveres konfliktusait kísérő jelenségeknek (a vallási, etnikai különbségek megjelenése, a komoly kihívást jelentő terrorizmus elleni nemzetközi fellépések)¹ köszönhetően - nem tekinthető problémamentesnek. A fegyveres konfliktusok összetettebbé válására és a konfliktusok komplexitásának a nemzetközi humanitárius jog érvényesülésére gyakorolt hatására „a katonai célpontválasztás kérdése az 1990-91-es Öböl-háború és az 1999-es koszovói válság tükrében című” tanulmányban már utaltam.

E publikáció a hadifoglyok jogállásával illetve a hadifoglyokkal szembeni bánásmóddal kapcsolatos fontosabb nemzetközi humanitárius jogi előírások ismertetésén túl a teljesség igénye nélkül – a konfliktusok példálódzó alapulvételével – mutatja be e rendelkezések gyakorlatban történő érvényesülését illetve annak nehézségeit.

A hadifoglyok jogállása

A hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi humanitárius jogi előírások érvényesülése során az elfogott személyek minősítése, illetve a hadifoglyokkal szemben tanúsított bánásmód okozza a legtöbb problémát, ezért a konkrét gyakorlati példák ismertetését megelőzően célszerű felvázolni a hadifoglyok jogállásával kapcsolatos fontosabb nemzetközi jogi előírásokat.

¹ „A nemzetközi humanitárius jog fejlődése során az áldozatok védelmére vonatkozó szabályok két irányba fejlődtek, megkülönböztetve a nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres összeütközéseket. Az elmúlt időszakban azonban számos olyan tényező jelent meg, ami a konfliktusok korábban sem problémamentes tipizálását tovább nehezítette. Ilyen tényező pl. a vallási, etnikai különbségek megjelenése, melyek napjaink fegyveres összeütközéseinek szinte állandó kísérőjévé váltak, vagy a politikai és magáncélok közötti átfedés, mely a fegyveres konfliktusok és a bűncselekmények közötti különbség elmosásához vezetett, a terrorizmus erősödése és a terrorizmusra elleni küzdelem megjelenése. Mindezek a tényezők a fegyveres konfliktusok összetettebbé válását eredményezte. A konfliktusok komplexitása komoly kihívást jelent a nemzetközi humanitárius jog egyes szabályainak érvényesülése (pl. a katonai célpont kiválasztása, a hadifoglyokkal szembeni bánásmód, a polgári lakosság védelme stb.) során”. Gondán Andrea: A katonai célpontválasztás kérdése az 1990-91-es Öböl-háború és az 1999-es koszovói válság tükrében. = Themis (ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata, 57-65 p.) 2005. decemberi sz. 57.old.

A hadifoglyok jogállását elsősorban a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló III. Genfi Egyezmény² határozza meg. Az Egyezmény meghatározza a hadifogoly fogalmát, a hadifogoly-státusz biztosításának részletes szabályait. A III. Genfi Egyezmény 4. cikke értelmében hadifogolynak tekintendők az ellenség hatalmába került személyek közül valamely összeütköző fél fegyveres erejének, valamint az ezen fegyveres erők részét alkotó néphadnak (milícia) és önkéntes csapatoknak tagjai, az ellenállási mozgalom tagjai, ha megfelelnek a következő feltételeknek:

- élükön olyan személy áll, aki alárendeltjeiért felelős;
- meghatározott és messziről felismerhető megkülönböztető jelvényt viselnek;
- fegyvereiket nyíltan viselik;
- hadműveleteikben a háború törvényeihez és szokásaihoz alkalmazkodnak.

A hivatkozott 4. cikk értelmében még további csoportok tagjai is hadifoglyoknak minősülnek, ha az ellenfél hatalmába kerülnek. Ilyenek pl. a katonai légi járművek polgári személyzetének tagjai, a haditudósítók, a hadiszállítók, a kereskedelmi tengerészlet és a polgári repülés személyzetének tagjai, valamint a meg nem szállt terület lakossága, amely az ellenség közeledtére önként ragad fegyvert, illetve a rendes fegyveres erők ama tagjai, amelyek olyan kormány vagy hatóság szolgálatában állnak, amelyet az őket fogva tartó hatalom nem ismer el.

A nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyv már a gerillaháború sajátos jellegéhez igazítja a kombattáns illetve - a szemben álló fél hatalmába kerülés esetén - a hadifogoly meghatározását, ugyanis a fegyverek nyílt viselése csak a katonai összecsapás, illetve az azt megelőző felfejlődés során, az ellenség észlelésének kitéve követelmény.³

Bár a Jegyzőkönyv feloldja a reguláris hadsereg és az ellenállók (gerillák) közötti megkülönböztetést, valamint megkönnyíti az ellenállók számára a hadifogoly-státusz megadását, ez azonban a gyakorlatban az elfogott személyek minősítése során ellentmondásokhoz vezetett. Köszönhető ez annak, hogy a Jegyzőkönyv szerinti „könnyített feltételek” csak „fakultatív” jellegűek, mivel alkalmazásukat csak a Jegyzőkönyvben részes felek vállalják magukra. (Itt persze felvetődik a jegyzőkönyvi minősítési feltételek szokásjogi jellege, melynek ismertetése - a nemzetközi humanitárius jogi rendelkezések szokásjogi eredetének

² A hadifoglyokkal való bánásmódról szóló Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (2000/19. Nemzetközi Szerződés a külügyminisztertől).

³ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 44. cikk: „2. Bár minden harcos köteles a fegyveres összeütközésre vonatkozó nemzetközi jogi szabályokat betartani, e szabályok megsértése - a 3. és 4. bekezdésben foglalt kivétellel - nem foszthatja meg a harcost attól a jogától, hogy harcosnak, illetve - ha a szembenálló Fél hatalmába kerül - hadifogolynak tekinték.

3. Annak érdekében, hogy elősegítsék a polgári lakosságnak az ellenségeskedések hatásaitól való védelmét, a harcosoknak a támadás, vagy a támadást előkészítő hadműveletek során meg kell különböztetni magukat a polgári lakosságtól. Annak tudatában azonban, hogy a fegyveres összeütközések során vannak olyan helyzetek, amelyekben az ellenségeskedések természetéből következően a fegyveres harcos nem tudja magát megkülönböztetni, a harcost továbbra is harcosnak kell tekinteni, feltéve, hogy az ilyen helyzetekben nyíltan viseli fegyverét:

a) minden egyes katonai összecsapás során;

b) mindaddig, amíg az ellenség látókörében tartózkodva részt vesz a közreműködésével megindítandó támadást megelőző katonai felfejlődésben.

A jelen bekezdésben foglalt követelmények teljesítésére irányuló cselekmények nem tekinthetők a 37. Cikk 1. c) bekezdése értelmében vett hitszegő cselekményeknek”. (A háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló 1989. évi 20. törvényerejű rendelet).

elemzése tárgyában - önmagában is alkalmas arra, hogy egy önálló tanulmány témájává váljék).

A hadifogollyá minősítés során jelentkező problémák ellenére a fogva tartó állam lehetőségei korlátozottak a hadifogoly-státusz odaitélésének mérlegelését illetően. A III. Genfi Egyezmény 5. cikke⁴ szerint ugyanis, amennyiben kérdéses a hadifogollyá minősítése, akkor az elfogott személyek mindaddig az Egyezmény védelmében részesülnek, míg jogi helyzetüket az illetékes bíróság meg nem állapítja. Az „illetékes bíróság” fogalmát az Egyezmény nem határozza meg, tehát az lehet illetékes katonai, polgári vagy ad hoc bíróság. Az Egyezmény 5. cikke szerinti bíróság tényleges felállítására a gyakorlatban ez ideáig nem igen került sor; az elmúlt másfél évtized fegyveres konfliktusai vonatkozásában pedig ilyen bíróság felállítására vonatkozó hivatalos információ nem áll rendelkezésre.⁵

A hadifogolyként történő elismerés mellett lényeges a részükre biztosított védelem illetve annak tartalma. A hadifogolyokkal szemben tanúsított bánásmód alapeleme az emberségesség; ennek jegyében tilos faji, vallási vagy nemzetiségi, állampolgársági alapon megkülönböztetést tenni, tilos becsületükben, emberi méltóságukban megsérteni őket. A III. Genfi Egyezmény rendelkezik a hadifoglyok ellátásáról, elhelyezéséről, orvosi kezeléséről, foglalkoztatásukról, a családjukkal való érintkezésről, hazaszállításukról valamint felelősségre vonásukról. Ez utóbbival kapcsolatban azonban leszögezi, hogy a hadifoglyokat a megszálló hatalom – rendfokozatuktól és állampolgárságuktól függetlenül – elfogásuk esetén csupán az ellenségeskedésben való részvételük miatt nem vonhatja büntetőjogi felelősségre kivéve, ha a megszálló hatalom állampolgárai. A hadifoglyokra vonatkozó rendelkezéseket fogságba esésük pillanatától szabadon bocsátásukig, végleges hazaszállításukig kell alkalmazni. Az Egyezmény egyik lényeges rendelkezése, hogy a hadifoglyokkal szembeni bánásmódot az állam felelős, hiszen a hadifoglyok az ellenséges kormánynak, nem pedig az őket fogságba ejtő csapatoknak a hatalma alatt állnak.⁶

A hadifoglyok helyzete az Öböl-háborúban, a koszovói válság során, az afganisztáni és iraki műveletekben

Az 1990-91-es Öböl-háború során több alkalommal került sor a hadifoglyokkal kapcsolatos nemzetközi előírások megsértésére, melyek az esetek többségében kisebb jogsértésnek minősültek. Ilyen, a III. Genfi Egyezmény kisebb megszegését jelentette, amikor

⁴ III. Genfi Egyezmény 5. cikk, második mondata: „Ha kétség merül fel abban a tekintetben, hogy valamely hadviseléssel kapcsolatos tevékenységet folytató és az ellenség kezébe került személyek a 4. Cikkben felsorolt csoportok egyikébe tartoznak-e, az említett személyek a jelen Egyezmény védelmében részesülnek mindaddig, amíg jogi helyzetüket illetékes bíróság nem állapította meg”.

⁵ Az Egyezmény 5. cikke szerinti bíróság felállítására példaként említhető a vietnámi háború, amikor az Egyesült Államok a vietkongok hadifogly státuszát tömegesen kétségbe vonta.

A terrorizmus leküzdése és a nemzetközi humanitárius jog. A terroristák és a kombattánsok minősítésének egyes kérdéseiről. = Acta Humana. Emberi jogi közlemények 49. sz. 2002. (továbbiakban: Pákozdy) 18. old.

⁶ III. Genfi Egyezmény: 12. cikk: „A hadifoglyok az ellenséges Hatalmaknak, nem pedig az őket foglyul ejtő egyéneknek vagy csapattesteknek a hatalmában vannak. Az őket fogva tartó Hatalom - az esetleg fennálló egyéni felelősségtől függetlenül - felelős a velük szemben alkalmazott bánásmódot.”

A hadifoglyokat a fogva tartó Hatalom csak az Egyezményben részes Hatalomnak adhatja át, és csak akkor, ha a fogva tartó Hatalom meggyőződött arról, hogy a szóban levő Hatalom hajlandó és képes az Egyezményt alkalmazni. Ha a hadifoglyokat ily módon valamely más Hatalomnak adták át, az Egyezmény alkalmazásáért a hadifoglyok fogva tartásának ideje alatt az átvevő Hatalom felelős.

Ha azonban ez a Hatalom az Egyezmény végrehajtására vonatkozó kötelezettségeit nem teljesíti bármely lényeges vonatkozásban, a hadifoglyokat átadó Hatalomnak, a Védőhatalom értesítését követően, köteles hatékony intézkedéseket fogantósítani a helyzet orvoslása érdekében, vagy a hadifoglyok visszaállítását kérni. Ezt a kérelmet teljesíteni kell”.

a légi háború kitörése után az iraki televízió - az Irak elleni koalíciós támadás elítélésének ismertetése során - elfogott koalíciós katonákat mutatott be. A Párizsba akkreditált iraki nagykövét BBC által rögzített interjújában kijelentette, hogy az elfogott pilóták mindaddig nem részesülnek a genfi egyezmény szerinti védelmében, míg a szövetségesek el nem ismerik veszteségüket. Irak a pilóták televízióban történő bemutatásával egyrészt megszegte a III. Genfi Egyezmény 13. cikkét⁷, mely szerint a hadifoglyokat védeni kell a nyilvános kíváncskodással szemben. Másrészt a hadifogoly-státusz el nem ismerésével megsértette az Egyezmény 1. cikkét, mely a Szerződő Feleknek az Egyezmény tiszteletben tartását és tartatását írják elő, illetve az 5. cikkét, mely illetékes bíróság felállításáról rendelkezik abban az esetben, amennyiben a hadifogollyá minősítés során kétségek merülnének fel.

A hadifoglyokkal kapcsolatos nemzetközi rendelkezések sérelméről beszélhetünk az alábbi esetekben is:

Az iraki rádió 1991. január 30-án bejelentette, hogy egy hadifogolyként fogva tartott szövetséges pilóta az iraki belügyminisztérium elleni támadás során életét vesztette. Ebben az esetben felmerül a kérdés, hogy mit keresett a hadifogoly a támadás helyszínén, hiszen a III. Genfi Egyezmény 19. cikke értelmében „a hadifoglyokat elfogásuk után a lehető legrövidebb időn belül olyan táborokba kell szállítani, amelyek elég távol vannak a harci övezettől ahhoz, hogy veszélyeztetve legyenek”.

A konfliktus befejezésével kiszabadított koalíciós pilóták közül néhányan bántalmazásra és elkülönítésre panaszkodtak⁸. Ebben az esetben a hadifoglyokkal szembeni bánásmódra vonatkozó rendelkezéseket szegték meg, mely - figyelembe véve az Egyezmény 130. cikkét, mely meghatározza az Egyezmény súlyos megsértésének eseteit – akár a genfi jog súlyos megsértésének megállapítását is megalapozhatja, amennyiben a 130. cikk szerinti tényállás valamelyikét kimeríti.⁹

A koszovói NATO beavatkozás során az elfogott személyek hadifogollyá minősítése jelentett elsősorban problémát. Ez történt például azon három amerikai katona esetében is, akiket a macedón határ közelében a jugoszláv hatóságok fogtak el. Kezdetben az elfogottakról azt állították, hogy kémek és bíróság elé akarták őket állítani¹⁰. Tekintettel arra, hogy az elfogásuk idején katonai egyenruhát viseltek és katonai járművel közlekedtek, ezért hadifogoly-státuszuk nem is lehetett kétséges. Ennek ellenére voltak olyan kezdeti

⁷ A genfi jog megsértését jelenti, ha a hadifoglyokat szándékosan „mutogatják” a különböző sajtorgánumban, ugyanis a III. Genfi Egyezmény 13. cikkének második mondata szerint „a hadifoglyokat ugyancsak mindenkor védelemben kell részesíteni, különösen minden erőszakos cselekményekkel vagy megfélemlítéssel, sértegetéssel és a nyilvános kíváncskodással szemben.” Ez azonban nem jelent általános tilalmat a hadifoglyok bármilyen bemutatására; ezért pl. a tilalom nem terjed ki arra az estére, amikor újságírók a katonai műveleteket széles körben mutatják be és ennek része a hadifoglyok véletlenszerű rögzítése. <http://www.hrw.org>. The War in Iraq and International Humanitarian Law; Frequently Asked Questions, 2003. április 7.

A hadifoglyok bemutatásával kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy bizonyos esetekben a nyilvános szerepeltetés akár életmentő is lehetett, hiszen az elfogás tényének ismertetésével az elfogó – amennyiben nem akarja, hogy nemzetközi jogsértéssel vádolják – a foglyokkal szemben tanúsított megfelelő bánásmód biztosítása kérhető számon.

⁸ A. P. V. Rogers: Field Reality: The Gulf War With Postscript About Kosovo = Swiss Law of Armed Conflict Seminar, Geneva, 25 October 2000. (a továbbiakban: Rogers) 7. old.

⁹ III. Genfi Egyezmény 130 cikk: „Az előző cikkben említett súlyos jogsértésnek az alábbi tényállások bármelyikét kimerítő cselekmények tekintendők, ha azokat a jelen Egyezmény által védett személyek vagy dolgok ellen követik el: a szándékos emberölés, a kínzás vagy embertelen bánásmód, ideértve a biológiai kísérleteket, nagy fájdalom szándékos előidézése, vagy a testi épség, illetve az egészség súlyos megsértése, hadifogolyokat az ellenséges Hatalom fegyveres erőiben való szolgálatra kényszerítése, vagy a hadifogolyt a jelen Egyezmény rendelkezéseinek megfelelő tisztességes és szabályos eljáráshoz való jogától történő megfosztása”.

¹⁰ Rogers: 9. old.

elképzelések, hogy a III. Genfi Egyezmény által a hadifoglyoknak biztosítandó védelem helyett, az elfogott katonák törvénytelen őrizetbe vételére hivatkozva, az Egyesült Államok követelje az azonnali szabadon bocsátásukat. Az Egyesült Államok azonban a Genfi Egyezmény szerinti hadifogoly-státuszt követelte az elfogott katonáknak, ugyanis ily módon egyértelmű, a genfi jog által körülhatárolt védelem biztosíthatott számukra. Ellenkező esetben védelmük bizonytalanná vált volna, hiszen a fegyveres konfliktus esetén is alkalmazandó emberi jogi szabályok nyújthattak volna védelmet, azonban ezek betartása illetve megfelelő alkalmazása az adott helyzetben kérdéses volt.

A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága és a média az afganisztáni és az iraki művelet során számos esetben számolt be az amerikai katonáknak a hadifoglyokkal szemben tanúsított embertelen bánásmódjáról, foglyok kínzásáról, mely a nemzetközi humanitárius jog semmibe vételének minősíthető. A fogva tartottak ellenállásának megtörése, információk „kiszedése” végett pl. a foglyokat megfosztották az alvás lehetőségétől, szélsőséges meleg, hideg, fény vagy zaj hatásának tették ki, megfosztották ruhájuktól, csuklyával letakarták a fejüket stb.¹¹ Az ilyen kényszert és más kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódot nemcsak a genfi egyezmények tiltják, hanem a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód elleni egyezmény is, valamint más nemzetközi előírások, melynek az Egyesült Államok is részese, továbbá a régóta hatályos amerikai katonai szabályzatok is, és nem utolsósorban a nemzetközi szokásjog.

Mindebből arra is következtethetünk, hogy az amerikai vezetés sajátosan értelmezi a genfi egyezmények alapvető rendelkezéseit. Hiszen a nemzetközi humanitárius jog valamennyi fegyveres konfliktusban elfogott személy számára védelmet biztosít a megalázó bánásmóddal, a kínzással valamint a kényszervallatás egyéb formájával szemben.¹² A genfi előírások gyakorlatban bekövetkezett súlyos megszegéséből valamint az Egyesült Államok által felállított rejtett, szigorúan őrzött börtönökből, mint pl. Guantanamo-öböl, Kuba arra a megállapításra is juthatunk, hogy az Egyesült Államok elnökét, mint a fegyveres erők főparancsnokát a nemzetbiztonság védelme vagy a terrorizmus elleni háború érdekében nem kötelezi a nemzetközi és a nemzeti jog kínzással és kegyetlen bánásmóddal kapcsolatos tilalma?¹³

Természetesen nem tisztázott, hogy az amerikai kormányzat a foglyokkal szemben tanúsított kegyetlen bánásmódot illetve annak egyes formáit ténylegesen engedélyezte-e, hivatalosan támogatta-e vagy sem. Hivatalos forrásnak nem tekinthető nem kormányközi szervezetek (pl. Human Rights Watch) illetve a média által nyilvánosságra hozott esetek

¹¹ E börtönök törvényes eljárás nélkül bezárt foglyok kényszervallatásának helyszínéül szolgálnak. The Road to Abu Ghraib = <http://www.hrw.org/reports/2004/usa0604.pdf>. (továbbiakban: HRW: The Road to Abu Ghraib). 2. old.

¹² Megjegyzendő, hogy az Egyesült Államok – a nemzetközi közösség által erősen vitatott - álláspontja szerint az így elfogott személyek nem tekinthetők hadifoglyoknak, ezért nem részesülnek a genfi jog általi védelemben sem. Ez azonban nem zárja ki – mint ahogy alább részletezésre is kerül – az elfogott személyekkel szembeni emberséges bánásmód alkalmazásának kötelezettségét.

¹³ A kínzással, kegyetlen bánásmóddal kapcsolatos tilalmak vonatkozásában kérdéses azonban, hogyan és ki által értelmezendő a kínzás, kényszervallatás („torture”) meghatározás? A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód elleni egyezményben a kínzás, kényszervallatás szigorúbban van megfogalmazva, mint az Egyesült Államok szövetségi törvényében, azaz míg a vallatás, kivizsgálás során alkalmazott módszerek a nemzetközi egyezmény szerint megalósítják a kényszervallatást, addig azok az amerikai jogszabályok szerint azt nem merítik ki (illetve más jogsértést valósíthatnak meg). Egy ilyen irányú érvelés azonban – a kínzás elleni tilalmak szokásjogi jellegére is tekintettel – erősen megkérdőjelezhető. Philippe Sands: Lawless World, America and the Making and Breaking of Global Rules = Terrorists and Tortures; (a továbbiakban: Sands =), 212. old.

kapcsán bizonyosnak látszik, hogy mind Afganisztánban, mind Irakban illetve Guantanamóban a foglyokat rendszeresen bántalmazták, melyet azonban az amerikai vezetés cáfolni igyekezett/igyekszik¹⁴. Ez történt a nyilvánosság előtt - a média a közvetítő szerepének köszönhetően - leginkább ismert, a 2004 áprilisában kirobbant iraki fogolykínzással kapcsolatos botrány esetében is, amikor Donald H. Rumsfeld, védelmi miniszter az iraki Abu Ghraib börtönben az amerikai katonák visszaéléseit¹⁵, illetve a fogva tartottakkal szemben tanúsított megalázó bánásmódot kivételes, egyedi esetnek minősítette. Az amerikai vezetés e bejelentése ellenére a felelőssége megállapítható lenne - még ha igaz is a Bush adminisztráció azon állítása, hogy a foglyokkal szembeni kínzásra, visszaélésekre vonatkozó hivatalos elv nem létezett -, mivel a foglyokkal szembeni bánásmódot a III. Genfi Egyezmény 12. cikke alapján mindig a fogva tartó állam a felelős, hiszen a foglyok nem a fogságba ejtő csapatok hatalma, hanem a fogva tartó kormány uralma alatt állnak.

Afganisztánban az amerikai erők több száz embert tartóztattak le, erősen korlátozva a hozzátartozókkal való kapcsolattartás jogát; és egyedül a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottság látogatásait engedélyezték. A fogva tartottakat az amerikai hadsereg fennhatósága alatt lévő, de nem az Egyesült Államok területén lévő guantanamo-i¹⁶ vagy afganisztáni börtönökben (pl. a Kabultól északra fekvő Bagram légibázison, Kandahar, Jalalabad, Asadabad bázisokon) helyezték el. A fogva tartottakkal szemben tanúsított kegyetlen bánásmód mellett az amerikaiak többek között nem tudtak elfogadható magyarázatot adni 2002-2003 során bekövetkezett négy-öt halálessettel kapcsolatban sem. Egy másik esetben, egy 22 éves fogva tartott halála okaként először szívinfarktust állapítottak meg, melyet később - a New York Times kíváncsiságának köszönhetően - az alsó végtagokban bekövetkezett sérülés okozta szívkoszorúér rendellenességre módosítottak, emberölést állapítva meg. A Human Rights Watch megkeresésére, az amerikai katonai bünyügyi vizsgálati hivatal 2003 végén-2004 elején a tisztázatlan emberölésekkel kapcsolatban azt közölte, hogy a vizsgálat folyamatban van. A Human Rights Watch 2004 áprilisában szerzett információja szerint viszont a halálesetek

¹⁴ Az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága (UN Commission on Human Rights) öt különleges jelentéstevője 2006. február 15-én a guantanamo-i támaszponton fogva tartottak helyzetéről kiadott jelentésében leszögezi, hogy különbséget kell tenni a fegyveres konfliktus során elfogott foglyok és a más, fegyveres konfliktusnak nem tekinthető körülmények között az Egyesült Államok által foglyul ejtett személyek között. Az első (hadifoglyok) esetében a fogva tartás célja, hogy megakadályozza az összeütközésben szemben álló fél elfogott harcosának fegyveres összeütközésbe való visszatérését, ezért a hadifoglyok felelősségvonása nem szükségszerű (kivéve a III. Genfi Egyezmény III. fejezetében foglalt eseteket) és az ellenségeskedés megszűntével szabadon kell őket bocsátani. Az egyéb körülmények között fogva tartottak vonatkozásában a nemzetközi emberi jogi egyezmények rendelkezései (pl. önkényes fogva tartás tilalma, bírói függetlenség, igazságos és pártatlan bíró eljárás biztosítása) az irányadók. (A guantanamo-i támaszponton fogva tartottak közül sokan olyan helyen estek fogságba, ahol elfogásuk pillanatában nem volt az Egyesült Államokat érintő konfliktus). Ebben az összefüggésben a nemzetközi terrorizmus elleni globális küzdelem a nemzetközi humanitárius jog alkalmazása szempontjából nem feltétlenül alapozza meg a fegyveres konfliktussá minősítést, ez azonban nem zárja ki a nemzetközi emberi jogi szabályok alkalmazását, hiszen a nemzetközi humanitárius jogi és a nemzetközi emberi jogi szabályok nem zárják ki, hanem kölcsönösen kiegészítik egymást.

Economic, Social and Cultural Rights, Civil and Political Rights; Situation of detainees at Guantanamo Bay (E/CN.4/2006/120.) = <http://daccessdd.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/112/PDF/G0611> (a továbbiakban: E/CN.4./2006.120) II/A/21. pont, 9. old.

¹⁵ Az amerikai katonákon kívül más, Irakban szolgáló szövetséges országok katonái - pl. angolok, lengyelek - is fogolykínzás gyanújába keveredtek. <http://www.hvg.hu>: Szövetséges katonák is kegyetlenkedtek iraki foglyokkal (2004. november 22.), Bush nem hozza nyilvánosságra a kínzás képeket, videókat (2004. november 22.)

¹⁶ A Kuba délkeleti részén található, Floridától 400 mérföldre lévő guantanamo-i bázis jogállása nem teljesen tisztázott. Ez az Egyesült Államok legrégebbi - területén kívüli - katonai támaszpontja, melyet 1903-tól bérel Kubától. A mintegy 117 négyzetkilométernyi területet először szénberakásra használták. A szerződést egyébként 1934-ben megerősítették és határozatlan időtartamúvá tették. A szerződés értelmében az Egyesült Államok évente aranyban 2.000 dollárt fizet Kubának. Sands=Guantanamo: the Legal Black Hole; 158. old

katonai kivizsgálását 2003 elején lezárták, mely eredményeként nem volt vádemelés, csak fegyelmi eljárás megindítására került sor. Ez esetekben amerikai vezetés nem hozta nyilvánosságra a rejtélyes halálesetek körülményét, illetve a vizsgálati eredményeket, valamint az amerikai katonák afgán foglyokkal szembeni kegyetlen bánásmódjára sem adtak elfogadható választ.

Az Afganisztán elleni műveletben a hadifoglyokkal kapcsolatos nemzetközi humanitárius jogi rendelkezések alkalmazását illetve annak mellőzését az amerikai vezetés 2002 januárjában azzal indokolta, hogy az Afganisztán elleni háború során fogságba esett tálib és al-Kaida harcosok nem felelnek meg a genfi jog kombattánsi minősítésének (fegyverét nyíltan viseli, felelős parancsnokság alatt áll), ezért törvénytelen harcosoknak (unlawful combatants) tekintendők, így nem jogosultak a genfi egyezmény szerinti hadifogoly-státuszra sem. Ennek ellenére az Egyesült Államok bejelentette, hogy az ilyen törvénytelen afgán harcosokat a lehetőségekhez mérten a genfi egyezményekkel összhangban lévő bánásmódban kívánja részesíteni. 2002 februárjában Bush elnök a növekvő nemzetközi bírálat hatására bejelentette, hogy az elfogott tálib erők tagjai vonatkozásában a III. Genfi Egyezmény alapelveit alkalmazzák¹⁷, de nem tekintik őket hadifoglyoknak, mivel az egyezmény által megállapított kombattánsá illetve hadifogollyá minősítés követelményeinek nem felelnek meg¹⁸. Az al-Kaida elfogott tagjai vonatkozásában a genfi egyezmények alkalmazását kizárták, biztosítva azonban számukra az emberséges bánásmódot. E döntések igen sajátosan értelmezték a genfi egyezményeket. Ugyanis a genfi jog szerint az afganisztáni művelet során elfogott személyeket mindaddig hadifogolynak kell tekinteni, ameddig illetékes bíróság jogi helyzetüket meg nem állapítja.¹⁹ Míg az al-Kaida foglyok valószínűleg egy ilyen illetékes bíróság előtti eljárás során sem kapták volna meg a hadifogoly-státuszt, hiszen egy terrorista csoportot nem lehet az egyezményben részes államnak tekinteni²⁰, valamint a kombattánsá illetve hadifogollyá minősítés feltételei sem teljesültek volna velük szemben, addig a tálib katonák, mint az Egyezményben részes állam fegyveres erejének nyíltan harcoló tagjai vonatkozásában már megállapítható lett volna a hadifogolykénti elismerés. Illetékes bíróság felállítására nem került sor, így kérdéses maradt az elfogottak státusza, ami azonban

¹⁷ Tette ezt az Egyesült Államok annak ellenére, hogy nem ismerte el a tálib kormányt, Afganisztán azonban az Egyezmény részese volt. <http://www.bbc.co.uk>: BBC News 2002. február 8; US rewriting rules on prisoners: (Egyébként az I. Kiegészítő Jegyzőkönyvnek, mely módosította a kombattánsi kritériumokat, ezáltal a hadifogoly-státusz elnyerésének követelményeit, sem az Egyesült Államok, sem pedig Afganisztán nem részese).

¹⁸ Míg a tálibok vonatkozásában a hadifogollyá minősítés szigorú feltétele a polgári lakosságtól való megkülönböztetés, mely az egyenruha illetve (katonai) személyi azonosító viselését jelenti, addig ez nem volt ilyen szigorú követelmény a vietnámi háború során, amikor is a vietkongok katonai jelzés nélküli fekete ruhát viseltek, és ennek ellenére végül az amerikaiak hadifogolynak tekintették őket. BBC News 2002. január 28.: Who is a prisoner of war?=<http://www.bbc.co.uk>

¹⁹ Az Európai Parlament 2002 tavaszán ad hoc bíróság felállítását javasolta az Egyesült Nemzeteknek. Az Európai Parlament ugyanis felkérte az ENSZ Biztonsági Tanácsát, hogy fogadjon el határozatot egy, az Afganisztánnal kapcsolatos kérdésekben illetékes bíróság létrehozásáról, amelynek célja a foglyok jogállásának tisztázása lenne. Az ad hoc bíróság felállítására azonban nem került sor. Pakozdy: 18.old.

²⁰ Érdemes megjegyezni, hogy azok a terroristák, akik részt vettek a fegyveres konfliktusban és megfelelnek a kombattánsi kritériumoknak, elfogásuk esetén is joguk van a hadifogoly-státuszra, függetlenül attól, hogy háborús bűncselekmény vagy terrorcselekmény elkövetését bizonyítják rájuk. E megállapítást támasztja alá a III. Genfi Egyezmény 85. cikke, mely szerint „ha a hadifoglyok ellen a fogva tartó Hatalom jogszabályai alapján oly cselekmények miatt indítanak eljárást, amelyeket fogságba esésük előtt követtek el, még elítélésük esetében is a jelen Egyezmény hatálya alatt maradnak”. A hadifogoly-státusz tehát nem akadályozza meg a fogvatartó hatalmat abban, hogy bíróságai ítélkezzenek az ellenségeskedések során elfogott személyek felett olyan köztörvényes vagy terrorista cselekmények miatt, amelyeket elfogásuk előtt követtek el. Ez egyben azt is jelenti, hogy a terrorista szervezethez való tartozás nem lehet befolyással a fogva tartás körülményeire. A hadifoglyok tehát még elítélésük estén sem kerülnek ki a genfi egyezmények hatálya alól, élvezniük kell a III. Egyezmény által biztosított jogokat. Hans-Peter Gasser: Acts of terror, „terrorism” and international humanitarian law = <http://www.icrc.org/Info> recourses/International Review

nem jelenti azt, hogy e személyek védelem nélkül maradnának. Ugyanis amennyiben az elfogott személyek nem minősülnek hadifogolynak a IV. Genfi Egyezményben meghatározott feltételek szerint a polgári lakosságra vonatkozó előírásokat kell velük szemben alkalmazni. A IV. Egyezmény 4. cikke²¹ értelmében ugyanis az összeütköző fél vagy megszálló hatalom hatalmában lévő és e hatalom állampolgárságával nem rendelkező kombattánsnak nem minősülő civilek, a IV. Genfi Egyezmény hatálya alá esnek. A IV. Genfi Egyezmény nem vonatkozik azonban azon személyekre, akik a I-III. egyezmények által biztosított védelmet élvezik, továbbá azon személyekre, akik az összeütköző fél állampolgárai. Ez nem jelenti azt, hogy ezen személyek, akik kiesnek a genfi egyezmények védelmi rendszeréből, ne részesülnének általános nemzetközi jogi védelemben (pl. Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata, A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, kétoldalú egyezmények). Ezt rögzíti az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 45. cikk 3. pontja, mely szerint „az ellenségeskedésekben részt vett bármely személyt, aki nem tekinthető hadifogolynak és a Negyedik Egyezmény értelmében nem esik kedvezőbb elbírálás alá, mindenkor megilleti a jelen Jegyzőkönyv 75. Cikkében²² biztosított védelem. Hacsak nem kémként tartják fogva az ilyen személyt - a Negyedik Egyezmény 5. Cikke ellenére -, megszállt területen is megilleti az abban az Egyezményben szabályozott kapcsolattartás joga”.²³

Úgy tűnik, hogy a fogva tartottakkal szemben az afganisztáni és guantanamo-i bázisokon alkalmazott bánásmódot, kihallgatási módszereket az Egyesült Államok Irakba is „exportálta”. Az amerikai katonák Irak elleni háborúban fogságba esettekkel szemben tanúsított bánásmódja tehát azonos az afganisztáni művelet során követett eljárással, azaz az iraki foglyokkal szemben is több esetben alkalmazták az erőszak és kényszer eszközét, azonban lényeges különbség a két konfliktus között, hogy Irak vonatkozásában az Egyesült Államok elfogadta a genfi egyezmények alkalmazását. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága is a nemzetközi humanitárius jog követésére hívta fel a figyelmet a 2003 márciusában az esetleges hadviselő feleknek - így az Egyesült Államoknak, az Egyesült

²¹ IV. Genfi Egyezmény (A polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény; 2000/20. Nemzetközi szerződés a külügyminisztertől) 4. cikk: „Az Egyezmény védelmében részesülnek azok a személyek, akik összeütközés vagy megszállás esetén bármely időpontban és bármely módon valamely olyan összeütköző Fél vagy megszálló Hatalom hatalmában vannak, amelynek nem állampolgárai.

Az Egyezményben nem részes állam állampolgárai nem részesülnek ennek védelmében. A semleges államnak a hadviselő állam területén tartózkodó állampolgárait és az együtt hadviselő állam állampolgárait nem kell védett személyeknek tekinteni mindaddig, amíg annak az államnak, amelynek állampolgárai, rendes diplomáciai képviselete van abban az országban, amelynek hatalmában vannak.

A II. Cím rendelkezéseinek mindazonáltal a 13. Cikkben meghatározott szélesebb alkalmazási körök van.

A hadrakelt seregek sebesültjei és betegek helyzetének javítása tárgyában 1949. augusztus 12-én kötött vagy a tengeri haderők sebesültjei, betegek és hajótöröttei helyzetének javítása tárgyában 1949. augusztus 12-én kötött, vagy a hadifoglyokkal való bánásmód tárgyában 1949. augusztus 12-én kötött genfi Egyezmények által védett személyek a jelen Egyezmény értelmében nem tekinthetők védett személyeknek”.

²² 1. Azoknak a személyeknek, akik az összeütközésben érintett Fél hatalmában vannak és nem részesülhetnek az Egyezmények vagy a jelen Jegyzőkönyv alapján kedvezőbb bánásmódban, minden körülmények között humánus elbánásban kell részesülniük és legalább a jelen Cikk által biztosított védelemben kell részesülniük fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra vagy hitre, politikai vagy más meggyőződésre, nemzeti vagy társadalmi hovatartozásra, vagyonra, származásra vagy más állapotra, illetve bármilyen más hasonló szempontra való hátrányos megkülönböztetés nélkül addig, amíg a jelen Jegyzőkönyv 1. Cikkében említett helyzetben vannak. Minden Félnak tiszteletben kell tartania az ilyen személyek személyiségét, becsületét, meggyőződését és vallási hagyományait.....

²³ Az Egyesült Államok részese az 1949-es nemzetközi humanitárius jogi genfi egyezményeknek, melyek nemzetközi szokásjogi szabályok jelenítenek meg, azonban nem részese a genfi egyezményeket kiegészítő 1977-es I. és II. jegyzőkönyveknek, (mint ahogy Afganisztán sem). Az I. Jegyzőkönyv rendelkezései közül azonban néhány – különösen a 75.cikk – nemzetközi szokásjogi szabálynak tekinthető. E/CN.4/2006/120.: I/B/9. pont, 6.old.

Királyságnak, Ausztráliának és Iraknak, - eljuttatott szóbeli jegyzékében és feljegyzésében, mely a hadifoglyokkal szemben pl. kifejezetten tiltja a kínzás és kegyetlen bánásmód alkalmazását. Mindezek ellenére számos esetben került sor iraki foglyok megkínzására. A genfi egyezményeknek mind Irak, mind az Egyesült Államok részese, ennek ellenére - többnyire a fogolykínzások kapcsán - inkább alkalmazásuk mellőzéséről lehetne beszélni. Az Abu Ghraib botrány kitörését követően maga Rumsfeld is úgy nyilatkozott, hogy Irakban a genfi egyezményeket nem alkalmazták precízen („did not apply precisely”), de foglyokkal szembeni bánásmód alapelvei érvényesültek.²⁴

Mind Afganisztán, mind Irak kapcsán megállapítható, hogy a foglyokkal szemben tanúsított bánásmód - függetlenül attól, hogy a fogva tartottak jogosultak-e a III. Genfi Egyezmény illetve a I. Kiegészítő Jegyzőkönyv szerinti hadifogoly-státuszra illetve a kombattánsi minősítésre - sok esetben a genfi alapelvek, a szokásjogi szabályok súlyos megsértéséhez vezettek, ezért mindenképpen felveti az elkövető egyéni felelősségét, eljárójuk parancsnoki felelősségét és esetlegesen az állam felelősségét is.

Tekintettel arra, hogy az iraki foglyokkal szemben tanúsított bánásmód nagyobb nyilvánosságot kapott, ezért az elkövetőkkel szembeni vizsgálat eredményeit már nem lehetett eltussolni, az elkövetők felelősségre vonását és megbüntetését elkerülni.

Bár a dolgozatba felhozott példák alapjául szolgáló források (kormányzati intézmény hivatalos forrása, vagy ennek megbízásából készített vagy éppen egy „közismerten elfogult” NGO weboldalán található tanulmány) elfogultlansága sok szempontból akár megkérdőjelezhető, mindazonáltal rávilágítanak a hadifoglyokkal kapcsolatos nemzetközi előírások érvényesülése során jelentkező gyakorlati nehézségek létezésére.

A példaként említett esetek felvetik a kérdést, hogy az állam, amely a foglyokkal szemben tanúsított bánásmódot felel törekszik-e minden elkövetőt felkutatni, felelősségre vonni, és kellőképpen megbüntetni, vagy csak néhány „bűnbak” elítélésével kívánják a közvélemény felháborodását enyhíteni, továbbá mennyiben törekszik az ilyen és ehhez hasonló jogsértéseket megelőzni. Ugyanis amennyiben az állam e felelősségre vonási kötelezettségének nem tesz eleget, azaz szemet huny a jogsértések felett, akkor joggal merülhet fel az állam nemzetközi felelőssége.

²⁴ Az iraki művelet kapcsán egyébként további probléma volt, hogy a hadifoglyokat, a politikai foglyokat és bűnözőket együtt tartották fogva. Abu Ghraib-ban nem voltak megfelelő nyilvántartások, ezért sokszor nem tudták a fogvatartás okát sem tisztázni. HRW: The Road to Abu Ghraib: 24-26. old.

Felhasznált irodalom

I. Monográfiák

- Philippe SANDS: Lawless World, America and the Making and Breaking of Global Rules, London 1st edition, 2005. 324. p. (Guantanamo: the Legal Black Hole, 143-173.p. Terrorists and Tortures, 204-222.p)

II. Tanulmányok

- PÁKOZDY Csaba: A terrorizmus leküzdése és a nemzetközi humanitárius jog. A terroristák és a kombattánsok minősítésének egyes kérdéseiről. = Acta Humana. Emberi jogi közlemények 49. sz. 2002. 12-22 p.

- A. P. V. ROGERS: Field Reality: The Gulf War With Postscript About Kosovo = Swiss Law of Armed Conflict Seminar, Geneva, 25 October 2000. 24. p.

- Hans-Peter GASSER: Acts of terror, „terrorism” and international humanitarian law = [http://www.icrc.org/Info](http://www.icrc.org/Info/recourses/International%20Review/2002-2003/No%20847) recourses/International Review/2002- No 847

III. Dokumentumok

- A hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (2000/19. Nemzetközi Szerződés a külügyminisztertől).

- A polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (2000/20. Nemzetközi szerződés a külügyminisztertől).

- A háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló 1989. évi 20. törvényerejű rendelet.

IV. Egyéb

- The Road to Abu Ghraib = <http://www.hrw.org/reports/2004/usa0604.pdf>.

- Economic, Social and Cultural Right, Civil and Political Right; Situation of detainees at Guantanamo Bay (E/CN.4/2006/120.) = <http://daccessdd.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/112/PDF/G0611>

- The War in Iraq and International Humanitarian Law; Frequently Asked Questions, 2003. április 7. = <http://www.hrw.org>.

- <http://www.hvg.hu>: Szövetséges katonák is kegyetlenkedtek iraki foglyokkal (2004. november 22.), Bush nem hozza nyilvánosságra a kínzás képeket, videókat (2004. november 22.)

- <http://www.bbc.co.uk>: BBC News 2002. február 8; US rewriting rules on prisoners

- <http://www.bbc.co.uk>: BBC News 2002. január 28.: Who is a prisoner of war?